

SADETTİN ÖKTEN

ASLINDA BİR SANAT VAR

Sanat, Birey ve Toplum Üzerine

tutikıtap

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	11
BÖLÜM 1: BİREYİN SANATLA TANIŞMASI	19
Önemli Bir Başlangıç Noktası: Gözlem.....	21
Kendini İdrak Eden Çocuk.....	23
Kendini İdrak Eden Çocukta Eylem Kavramı	25
Bireyin Sanatla Tanışması Ömür Boyu Sürer	28
Eğitim Sürecinin Aktörleri ve İçeriği	30
Biriktirdiğim Hatıralar	32
Bir Başka Sanatsal Serüvenin Kahramanı Wilhelm	37
Kendini İdrak Eden Çocuk Büyüyor	39
Her İnsanın Bir Değerler Sistemi Vardır	43
Batı Sanatıyla Tanışma Zorunluluğum.....	45
Kendi Sanatını Tanı(yama)mak	50
BÖLÜM 2: BİREY (ESTETİK ÖZNE) VE DEĞER	55
Sanatla Temasa Geçen Birey	57
Temel Değerler Manzumesi	60
Hayat, Rasyonalitenin Kalıplarına Girmeyecek Kadar Renkli....	64
BÖLÜM 3: SANATKÂR	67
Sanat Eserini Ortaya Koyan İnsan Kimdir?	69
Sanatkâr Değerler Sisteminden Bağımsız Değildir	71
Sanatkâr Diğer İnsanlardan Neden Farklı?	74

Sanatkârda Yetenek Kavramı	78
Limanda Kalmayan Sanatkâr	81
Sanatkârın Üçlü Eğitim Süreci	84
Hayat Tarzı ve İmkânlar Sanatçının Kaderidir	86
Sanatkârın Çevresi?	89
Bireyin Sanatkârla Tanışma Macerası	91
Sanatkâr Hangi Medeniyet Tasavvurunun Gölgesinde?	97
Modernist Sanatkârın Macerası	102
BÖLÜM 4: SANAT ESERİ	105
Sanatın Konusunu Oluşturan Dörtlü Âlem	107
Özgür Güzellik	109
Tasvir Değişmez Ama Realite Değişkendir	112
İslâm Medeniyet Tasavvurunda Sanata Dair	115
Sanat Eserinin Mahiyeti ve Türleri	119
Soyutun Tasviri ve Muhatabın Somuttan Soyuta Geçışı	123
Sanat Eseri ile Muhatap Arasındaki İlişki	126
Eser, Hayatın İçinde Var Olur	130
Kimlik İnşasında Sanat Eserinin Gücü	133
Sanat Eseri ile Özgürlük Arasındaki İlişki	135
BÖLÜM 5: TOPLUM VE SANAT	139
Topluma Genel Bir Bakış	141
Ortak Toplumsal Duygudaşlık	144
Şehrin Silueti Bize Neler Söyler?	148
Eski İstanbul'un Sokakları	153
Şehirli Muâşereti	157
Şehirlinin Şehirdeki Sanat Birikimiyle Teması	161
Yetişkinin Sanatla Teması	165
Deneyimlediğim Dört Kapı	170
Şehrin Sesleri	173
Şehirli Wilhelm'in Sanatla Teması	176
Toplumda Sanat Üreten Kurumlar	180
Bize Ait Kurumlar: Cami ve Tekke	187

BÖLÜM 6: SANAT VE BATI ESTETİK'İ	193
Neden Biraz Teori, Biraz Felsefe?	195
Mantık Bilimi ile Estetik Bilimine Dair	197
Değer, İnsana ve Topluma Aittir	199
Güzel Nedir ve Güzellik Nasıl Oluşur?	204
Estetik Olgunun Dört Ögesi	206
Estetik Süje	206
Estetik Obje	208
Estetik Değer	211
Estetik Yargı	222
BÖLÜM 7: SANAT FAALİYETİ	233
Sanat Faaliyetine Farklı Bir Bakış	235
Sanat Faaliyeti Hakkında Bir Modelleme	238
İslâm Medeniyetinin Osmanlı Yorumu	242
İslâm Medeniyetinin Toplumsal Sanat Uzayı	252
İki Toplumsal Sanat Uzayının Karşılaştırması	264
GENEL DİZİN	266

Giriş

Bundan birkaç yıl önce sanat hakkında muhtelif dergilerde çıkan makalelerim bir kitap halinde toplanmış ve yayınlanmıştı. Bu kitabın toplumda bir karşılığı olduğunu bana yapılan geri dönüşlerden ve iletilen istekler üzerinden gözlemledim. Aradan geçen zaman zarfında sanat üzerindeki düşüncelerim ve deneyimlerim yenilerek ve gelişerek devam etti ve bu birikimi tek tek makaleler şeklinde değil, toplu halde bir kitap şeklinde okuyucuya sunmayı murad ettim. Elinizdeki bu mütevâzi çalışma böyle bir sürecin ve bunun ardındaki niyetin ürünüdür.

Gençlik yıllarımdan beri mensup olduğum aile çevresi, yaşadığım sosyal muhit, dış dünyayla kurduğum ilişkiler ve belki en önemlisi kişisel merakım, sanatı hayatımın her safhasında etkili ve anlamlı bir özne olarak görmeme vesile olmuştur. Bu çalışmada genel olarak hayatımdan süzdüğüm sonuçların ve özel olarak da yukarıda bahsi geçen kitaptan sonraki birikimlerin akislerini sizlere yansıtmaya çalışacağım.

Sanat, insanoğluna ait ve toplum içinde oluşturulan bir faaliyettir. Onu bir birey üretiyor ve diğer bireylere sunuyor. Bu basit gözlem bile bize sanatın bireyden ve toplumdaki bağımsız bir şekilde düşünülemeyeceğini ve değerlendirilmesini gerektirir.

dirilemeyeceğini ifade eder. Kuşkusuz burada önemli olan soru; “Sanatı üreten hangi birey ve sanatın üretildiği muhit hangi toplum?” sorusudur. Herkese aşıkâr olan bir gerçeklik vardır ki o da şudur: Yeryüzünde tek tip birey ve tek tip toplum söz konusu değildir. Bu çalışmanın ileriki sayfalarında sanatı üreten bireyi, sanat eserine muhatap olan ferdi ve sanatın sunulduğu toplumu daha ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

Ülkemizde yaşayan insanlar arasında bazı kesimlerde şöyle bir kanaatin var olduğunu gözlemledim: Sanat, bir fantezi niteliği taşıyan eylemler bütünü olarak algılanıyor. İnsanlar önce geçim problemini çözmeye çalışıyorlar. Sanat bu problem çözüldükten sonra ilgi alanına girecek bir konu gibi görülüyor. Bu varsayımın yahut kanaatin ne derece geçerli olduğunu da tartışmalıyız diye düşünüyorum.

Abdullah Mahir İz
(1895-1974)

Türk eğitimci, şair ve yazar. Faaliyetleriyle dikkat çeken, çok sevilen bir sohbet adamı ve iyi bir hatip olan İz, son günlerine kadar yüzlerce gencin doğru yolu bulmasına aracı olur.

Sanat denilen olgu -ilerleyen sayfalarda çözümlenmeye gayret edeceğiz- hayatımızın her safhasında vardır ve yerini alır. Biz farkına varsak da varmasak da... Sadece rasyonel ölçülere göre yaşanan işlevsel bir hayat insana asla kâfi gelmez. Ruh, rasyonelitenin çizdiği akli dünyanın dar ve sıkışmış sınırları içerisine hapsedilemez. Kendisi için sığınacak bir liman, merhum Mahir İz Bey’in tabiriyle iltica edilecek bir melâz, bir melce (sığınak) arar. İşte o sığınacak limanlardan birisi de sanattır.

Sanat olgusunu insandan çok fazla uzakta olan, erişilemeyecek, mübalağalı bir mevkie de yerleştirmemek lazım. Sanatı özel insanlar üretiyor ve topluma, yani bizlere sunuyor.

Evet, sanatı özel yeteneklerle donatılmış, sanatkâr dediğimiz insanlar üretiyor. Bu bir gerçeklik. Bu üretilen sanat, topluma sunuluyor; toplumun bir parçası bu olguyu çok yakından izliyor ve hayatının önemli bir rüknü haline getiriyor. Bu da bir gerçek. Ancak kanaatimize göre her insan, sanat faaliyetinin geniş coğrafyası ve renkli mekânsal yapısı üzerinde kendine bir yer buluyor, bulmak zorunda kalıyor. Çünkü ona ihtiyacı var. Sanatla olan bu zorunlu ilişkimizin bazen farkına varırız, çoğu kez de farkına varmayız.

Bu çalışmada sanat faaliyeti adı altında bir kavram tanımlıyorum. Bu kavramın şümûlü ve muhtevası oldukça geniş. İleriki bölümlerde muhtemelen bu şümül ve muhtevayı daha arı ve duru bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız. Şimdi burada herkesin başından geçmiş olan yahut geçmesi muhtemel birkaç örnekle sanat faaliyetini biraz daha görünür hale getirelim. Söze girmeden önce yine küçük bir hatırlatma olarak sanata İslâm medeniyet tasavvuru açısından baktığımızı da söylemeliyiz. Yeri geldikçe modernist sanat anlayışını da şüphesiz gündeme getireceğiz. Şimdi sanat faaliyeti hakkında birkaç örnek verelim.

Bazen ruhumuz, hayatımızdaki güzel bir tecrübeyi, mesela bir sonbahar mevsiminde gurub vaktinde güneşin ışık oyunlarını hatırlayarak telezzüz eder (zevk alır). Bu zevk alış, bireysel olarak sanat faaliyetine bir katılımdır. Zaman, güneş, ışık oyunları Sâni-i Mutlak'ın (Mutlak Yaratıcı) mutlak sanatının bir tecellisi olarak sadece insana lutfedilen bir imkân ve güzellik inâyetidir. Çoğumuz bir meşguliyet sırasında, iş görürken bir türkü veya bir ezgi mırıldanırız. Mesela bir usta yahut bir zanaatkâr elindeki nesneyi inşa veya imal ederken bir türkü tutturur. Bunun sanatsal bir faaliyet olmadığını kim iddia edebilir? Çünkü o türkü veya o ezgi onun duygu dünyasında doğan ve

hançeresinden dış dünyaya aktarılan bir mesajdır. Bu sanat faaliyetini kendi türküsü ile ve kendi sesi vasıtasıyla yaptığı için rutininden kurtulur insan.

Sâmiha Ayverdi (1905-1993)

Türk mütefekkir, yazar ve mutasavvıf. Dile hâkimiyeti, derin kültürü ve mükemmel Türkçesiyle son asrın en mühim edebiyatçılarından. Târihi, sosyal ve tasavvufî konularda pek çok eseri vardır. Ömrünü, çok sevdiği milletin kültür ve imanına hizmetle geçirir.

Merhume Sâmiha Ayverdi Anne'den işitmişim. Rumeli'de duvar ören bir inşaat ustası kendi dilinde bir ezgiyi mırıldanıyormuş. Biraz dikkat edince bunun bir Yûnus ilâhîsi olduğu anlaşılmış. Demek ki türküler bazen ilâhîye de dönüştüyor. Müşahedem odur ki türkülerimizin ciddi bir kısmı güfte itibariyle, hatta beste yönünden,

ilâhîlerin muhtevâsından ve mûsikîsinden farksızdır. Mühim olan, gönlümüzün sesini dillendirmek ve dinlemektir.

Beni çok etkileyen ve üzerinde durmaya çalıştığım bir başka örnek de gün doğarken yahut güneş gurub ederken varoluşu veya yok oluşu seyretmektir. Bu kevn ü fesat âleminde her gün tekrarlanan varoluş ile yok oluş ve bundan kalbe ait bir ferahlık duymak da kanaatimize göre ciddi bir sanat faaliyetidir. Bir çiçeğe hilkatın sihri ve cazibesini düşünerek nazar eylemek, evleviyetle bir sanat faaliyetidir. Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkün ama son bir tanesini şu anda hatırıma geldiği için söylemeden geçemeyeceğim: Yaz veya kış gökyüzünde ayın on dördündeki mehtabı seyretmek de her halde sanatsal bir eylemdir. Bütün bunlar, insanoğlunun hayatında çoğu kez belki de farkında olmadan gerçekleştirdiği, ilk bakışta basit gibi görünen fakat ruh üzerinde doyurucu ve diriltici etkileri olan sanatla ilgili tecrübelerdir. Dolayısıyla hepimizin hayatında sanatın bir yeri vardır.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere sanat faaliyeti en azından bu çalışmada kavramsal yapısı itibarıyla çok geniş ve derinlikli olarak ele alınacaktır. Yukarıda da değindiğimiz gibi hayatı sadece aklî eylemlerle yaşamak mümkün değildir. Akıl bizim vazgeçilmez ve çok önemli bir yeteneğimizdir. Ancak sanat aklın yanında ruhu doyuran ve destekleyen, olmazsa olmaz bir vâkıdır. Neticede insan kendisini sanattan mahrum edemez, hatta asla etmemelidir. Küçük fırsatları yukarıda kısaca sıraladığımız örnekler çerçevesinde bilinçle ve açık bir duygusallıkla değerlendiren hayat çok daha güzel ve revnaklı bir maceraya dönüşür.

Rahmetli validem, özellikle sonbaharda gökyüzünde poyraz rüzgârı etkisiyle bulutların akışını seyretmekten büyük bir haz duyardı. Bu da pekala sanata ait bir faaliyettir. Yukarıdaki örneklere dikkat edilirse bireyin tabiatla kurduğu ilişki üzerinde sıkça durulmuştur. Modernite bir medeniyet tasavvuru olarak temel kabulleri icabı tabiatı bir sanat eseri niteliğiyle algılamaz. Dolayısıyla moderniteye göre bireyin tabiatla kurduğu ilişki de

bir sanat faaliyeti değildir. Ancak birey tabiatla kurduğu ilişki sonucu mesela bir resim yapar veya bir müzik parçası bestelerse bu bir sanat faaliyetidir, moderniteye göre. İslâm medeniyet tasavvurunda ise durum çok farklıdır. Bu tasavvurda, tabiat Sâni-i Hakiki ve Mutlak'ın insanlara lutfettiği büyük bir nimettir. Ondan faydalanılır, ibret alınır ve ruh onda büyük bir lezzet bulur. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi yeryüzünde sadece modernitenin tarif ettiği bireyler ve toplumlar yaşamıyor. İslâm medeniyet tasavvu-

Modernite

Avrupa'da ortaya çıkan, zamanla tüm dünyaya yayılan toplumsal değerler sistemine verilen isim. İnsan aklının ve(ya) deneyiminin, hakikatin temelini oluşturduğunu savunur. Evrensel olma iddiası taşır.

runa mensup bireyler ve toplumlar da var. Bu çalışmanın son bölümlerinde İslâm medeniyet tasavvurunun sanatına temel teşkil eden düşünceyi ve duygusalılığı da ifade etmeye çalışacağız.

Bu giriş bölümünden sonraki bölümde basit bir gözlem yaparak sanat faaliyetini çözümlemeye başlayacağız. İlk ele alacağımız konu, bireyin sanatla gerçekleştirdiği tanışmadır. Daha sonra sanat eseriyle tanışan bireyden yine bir birey olan sanatkâra, sanatkârdan sanat eserine ve sonra da sanat faaliyetinin içinde gerçekleştiği topluma geçeceğiz. Devam eden bölümlerde modernist Batı sanatına ait teoriyi ana hatlarıyla verdikten sonra İslâm medeniyet tasavvuruna ait sanat faaliyetini ifade eden bir model denemesi sunmaya çalışacağız. Sanat faaliyeti konusunda size kendi maceramı anlatacağım, sanatla bireyin tanışması benim

Wilhelm Mayer
(1942-...)

Yazarın Orta Avrupa'da doğan muhayyel ve müşahhas akranı. Batı dünyasında yaşayan tipik bir şahsiyettir. Modernist medeniyet tasavvurunun değerleriyle yetişir.

deneyimlerim üzerinden nakledilecek sizlere. Bu macera ilk bakışta öznel, yerel ve zamanla kısıtlı gibi görülebilir. Fakat şurası unutulmamalıdır ki Batı dünyasında yaşayan bir birey, mesela Wilhelm veya Pierre de benimle aynı süreçten geçmiştir. Bunu, onunla yaptığım sohbetler sonucu anlamış buluyorum. Bu arada ifade etmeliyim ki ilerideki bahislerde Wilhelm ile tekrar karşılaşacağız. Nakledeceğim süreç Ortaçağ'da da böyle idi muhtemelen,

modern zamanlarda da ve postmodern zamanlarda da böyledir herhalde. Olgunun, yani sürecin esası değişmiyor; değişen şey sadece ayrıntılardır.

Buyurunuz, sizlerle beraber sanat faaliyeti hakkında bir yolculuğa çıkalım. Bireyin sanatla tanışma serüvenini hep

birlikte izleyelim. Göreceksiniz ki siz de aynı süreçten geçmişsiniz ve bu süreç kendini idrak eden bir çocukluk döneminden başlamış, gençlikte devam etmiş ve halen de devam etmektedir. Birey aklî konularda çok kolay ve kesin bilgi sahibi olur ve bu bilgisini hayatında rahatlıkla kullanırken sanat gibi aklın sınırlarına sığmayan bir olgu üzerinde bilgi boyutu çok geride kalan, duygusal ağırlıklı rûhî bir deneyim yaşar. Burada geçen deneyim kavramını da ileriki bahislerde aydınlatmaya çalışacağız.

Ayrıca bu çalışmada sizlere sistematik bir bütünlük sunamayabilirim. Zira fikirler ve duygular parça parça geliyor. Onları sistematik bir yapıya dizmek için çok gayret etmişsem de buna muvaffak olamıyorum. Bu bakımdan belki bazı tekrarlar, takdim-tehirler olabilir. Bunlar için baştan özür beyan ederim.

Şimdi sözü daha fazla uzatmadan sanatla ilk tanışma sürecini ifade eden yolculuğumuza başlayabiliriz...

BÖLÜM 1 | BİREYİN
SANATLA
TANIŞMASI

ÖNEMLİ BİR BAŞLANGIÇ NOKTASI: GÖZLEM

Bireyin sanatla tanışması meselesini herkesin kolayca yapabileceği sade, açık ve genel bir gözlemlle açıklamaya çalışacağız. Burada gözlem kelimesi yahut kavramı üzerinde biraz durmak gerekiyor. Yeri geldikçe konuyla ilgisi ilk bakışta pek kolay kurulamayan bazı kavramsal açıklamalara da yer vereceğiz. Kitabın tamamı okunduktan sonra bu açıklamaların konuyu anlamak ve içselleştirmek noktasında tamamlayıcı bir rolü olduğu görülecektir.

Gözlem, bilgi edinme ve düşünce üretme eylemlerimizde çok önemli bir başlangıç noktasıdır ve bunu bütün insanlar yapar, yapabilir. Yeter ki dikkatlerini bir mesele etrafında yoğunlaştırabilsinler, gözlem neticesinde edindikleri izlenimleri unutmadan kayıt altına alsınlar ve bu kayıtları sistemli bir şekilde işleyebilsinler. Sıradan bir insan için çok sofistike gibi görünen ilmî araştırmaların ve felsefî çalışmaların başlangıcı hep gözleme dayanıyor. Soyutlayıcı ve genelleyici zihinsel yeteneklere sahip olan bilginler ve feylesoflar bilimsel bulgularının başlangıcında ve felsefî sistemlerinin doğru aşamasında daima gözleme dayanırlar.

Genel manada gözlem, insan tarafından dış dünya üzerinde yapılabildiği gibi insanın iç âlemi üzerinde de icra edilebilir.

Çünkü insan kendi dışına çıkıp kendisini gözlemleyen bir varlık veya bir mahlûktur. Bu çalışmada “varlık” kelimesini kullandığımız zaman varoluşu bir gerçeklik olarak kabul ettiğimiz için seküler, “mahlûk” kelimesi kullanıldığında da bir yaratıcıya gönderme yapıldığı için dinî bir söylemden söz açıyoruz demektir. Ayrıca burada hatırlatmak yerinde olur ki genel manada insan eğitilebilir, hatta insanın eğitilmesi zarûrîdir. Bilimsel bilgi üreten âlimin ve felsefî bir sistem kuran feylesofun zihinsel yetenekleri, hayal ve tasavvur güçleri uzun bir eğitim sürecinden geçmiştir.

Bu satırlar gözlem hakkındaki düşüncelerimizin ve değerlendirmelerimizin kısa bir hülâsasıdır. İleriki sayfalarda gözlem kavramına tarifi, muhtevası ve şümûlü ile birlikte yine temas edeceğiz.

SADETTİN ÖKTEN

ASLINDA BİR SANAT VAR

Ruhumuz, akli dünyanın dar ve sıkışmış sınırları içerisine hapsedilemez; kendine sığınacak bir liman arar. İşte sanat, fark etsek de etmesek de o limanlardan biridir.

Mesela güneşin gurup vaktindeki ışık oyunlarını hatırlamak, Haliç'in karşı sahilinden Süleymaniye Camii'ni seyretmek, mevsim sonbahara dönerken bir parkta Chopin nağmeleri dinlemek, bir meşguliyet sırasında türkü mırıldanmak ya da târihî kimliğini koruyan bir kafede kahve içmek insanın sanatla ilgili gerçekleştirdiği tecrübelerdir aslında. Dolayısıyla hepimizin hayatında sanatın bir yeri vardır. Peki nedir sanat?

Sadettin Ökten bu kitapta sanata dair düşüncelerini ve deneyimlerini sunarken aynı zamanda İslâm medeniyet tasavvurunun sanatı ile modernist Batı'nın sanatını örneklerle karşılaştırarak iki farklı sanatsal serüveni değerlendiriyor.

